

Kieliopin termeistä

Olipa kerran lastenhuoneessa kaappi, johon kerättiin pienenisrautatien tarpeet. Muuton jälkeen junakaappi siirtyi joiksikin vuosiksi eteiseen käsine- ja huivivarastoksi. Nyt sen paikalla eteisessä on pöytä, ja vain sisäpiiri tietää, miksi sen kahden laatikon sisältöön viitataan termillä »junakaappi». Kieliopin termien avulla viitataan kielen ilmiöihin. On alueita, joilla termistö on kansainvälistä kuten esimerkiksi fonetiikassa. Mutta koska kielet eroavat toisistaan ja kielioppiin vaikuttavat erilaiset kansalliset perinteet, kehittyvät termit eri suuntiin siinä kuin kieli ja kirjallisuuskkin. Sisäpiirin ulkopuolella »junakaappit» voivat olla ongelma. Suomen termejä pitää siksi tarkastella kriittisesti, kun suomea esitellään lingvisteille tai sitä opiskeleville ulkomaalaisille.

Suomen kieliopin termit on saatu perinteestä, joka pohjautuu indoeurooppalaisten kielten rakenteeseen. Suomen kuvaukseen voidaan soveltaa mm. Prokrustes-metodia, jolloin ilmiöstä joko päätetään irti se mikä ei ole odotuksenmukaista tai sitten ilmiötä venytetään malliin sopivaksi. Kielen ilmiöille hellävaraisempi on yllämainittu junakaappi-metodi, jossa termille annetaan suomeen sopiva merkitys. Esim. indoeurooppalaisten kielten subjekti on pakollinen lauseenjäsen, joka on nominatiivissa ja määrää predikaatin persoonan ja luvun. Suomen subjektiksi kutsuttu lauseenjäsen voi olla nominatiivissa tai partitiivissa tai sitten sitä ei ole ollenkaan, ja verbi kongruoi sen kanssa vain silloin kuin se on nominatiivissa, jos aina silloinkaan. Koska objektin sija on akkusatiivi, on myös suomen objektiksi kutsuttu lauseenjäsen akkusatiivissa, paitsi milloin se ei ole partitiivissa ja ottaen huomioon sen, että akkusatiivi on suomessa kolmen eri sijan yhteisnimitys. Ei siis pidä ihmetellä, jos ulkomaalaisen on vaikea ymmärtää meikäläisiä subjekti- ja objektisääntöjä. Indoeurooppalaisen termistön ja suomen ilmiön välillä saattaa myös vallita pysyvä diskrepanssi. Vaikka Prokrustes- ja junakaappi-metodia on vaihdellen sovellettu,

ei ole vieläkään pystytty tyydyttävästi ratkaisemaan, kuinka pitäisi kuvata »Minulla on auto» -tyyppiset lauseet. Niissähän on intuitiivisesti ottaen alussa »subjekti» ja lopussa »objekti», sanovat kieliopilliset käsitteet ja määritelmät sitten mitä tahansa.

Suomen kieliopin ilmiöiden esittelylle on ominaista relativointi. Meikäläiset säännöt viljelevät ahkeraan sanoja »yleensä», »tavallisesti», »usein» tai »useimmiten». Mahdollisesti sääntö ei pidä paikkaansa, jos otetaan huomioon ilmiön diakroninen kehitys ja/tai poikkeava käytäntö nykymurteissa ja itämerensuomalaisissa kielissä, mutta tämä ei kuulu asiaan silloin, kun nykysuomea esitetään lingvisteille tai opiskelijoille. Tyyppillistä on myös väljien termien käyttö erilaisissa yhteyksissä, kuten esim. »rakenne». On omistus- ja tulorakenne lausetyyppien keskellä, on modaalirakenne sekä lauseenvastikkeiden että määrättyjen kiteytyneiden verbiliittojen nimityksenä, on yhdysrakenne, kun lauseita liitetään virkkeiksi jne. »Merkitystehtävä» voidaan käsittää merkitykseksi tai käytöksi, joskus taas tilapäiseksi käytöksi tai sekundaariksi merkitykseksi. Termien ja sääntöjen epämääräisyyden huoma, kun suomen sääntöjä joutuu kääntämään vieraalle kielelle. Muualla on nimittäin »usein» ja »yleensä» julistettu pannaan lingvistiikassa: säännön on sanottava, kuinka asia on ja missä tapauksessa ei ole näin. Termejä tulee käyttää yksiselitteisesti ja määrittelyssä merkityksessä. Opiskelijalle sääntö korvaa puuttuvan kielellisen intuitiion, joten sen on oltava tarkka eikä summittainen. Se mitä »yleensä» tai »tavallisesti» sanotaan, kuuluu sanontojen ja idiomien opetukseen, ei kieliopin sääntöön.

Ulkomaalaisopetuksen metodit ja tavoitteet ovat tällä hetkellä vilkkaan keskustelun kohteena; tässä yhteydessä en puutu tähän. Perinteisesti kielioppi käydään läpi kohta kohdalta tasapaksuna jonona. Kokonaiskuvan hahmottamista voisi ehkä helpottaa osuvin termein. Yksi mahdollisuus on koota sirpaleet yhteen. Taivutustyyppit voitaisiin ryhmittää deklinaatioihin ja konjugaatioihin, joita on neljä kumpaakin; ne vastaavat sitä paitsi muotokriteereitään ilahduttavasti

Opetus

toisiaan. »Infinitiivit» on termi, jolle ei ole vastinetta muissa kielissä. Ns. neljäs ja viides infinitiivi voidaan siirtää kiteytyneisiin verbiliittoihin. »Toinen ja kolmas infinitiivi» sekä termihirviö »ensimmäisen infinitiivin pitempi muoto» voitaisiin yhtä hyvin esitellä nimikkeellä »verbin sijapäätteiset muodot», yksilöitynä *e-*, *ma-* ja *ksi-*muodoiksi. Tosin tällekkään termille ei ole vastinetta muissa kielissä, mutta se kuvaa muodoille yhteistä piirrettä. Sen lisäksi termi infinitiivi jäisi viittaamaan samaan muotoon kuin indoeurooppalaisissa kielissä. Yleensäkin tulisi pyrkiä eroon termeistä, joilla muissa kielissä on eri merkitys. »Vahvalla» ja »heikolla» asteella ei ole mitään tekemistä vahvan ja heikon taivutuksen kanssa, joten päätteiden aiheuttamasta muutoksesta voisi yhtä hyvin puhua konsonanttien »pehmennettynä» ääntämyksenä. Uusiakin termejä voitaisiin ottaa käyttöön, esim. tähdentämään jotakin tärkeää eroa. Pulmallinen on esimerkiksi *munan* ja *kanan* monikon paradigman ero (*munaa* – *munia* vaikka *kanaa* – *kanoja*). Jälkimmäisessä tapauksessa voisi puhua vaikka »pinovartalosta», johon sopii lisätä monikon tunnus vartalon lyhenemättä.

Opetuksessa ja tutkimuksessa joudutaan kuitenkin ojasta allikkoon, jos käyttöön tulee monia erilaisia yritelmiä ja ehdotelmia termeiksi ja säännöiksi. Vastaava tilanne vallitsi sata vuotta sitten, kun suomenkielinen suomen kielioppi termeineen vakiintui käyttöön. E. N. Setälän johtama kielioppikomitea antoi lausunnossaan v. 1915 suositukset, jotka se perusteli senaikaisen kansainvälisen tutkimuksen pohjalta. Toivon, että vasta työnsä aloittanut uusi komitea ottaa huomioon perinteet mutta myös arvioi, soveltuvatko sen suosittamat termit ulkomaalaisille lingvisteille ja suomen opiskelijoille. Kaikki junakaappimme eivät käy vientitavaraksi.

PÄIVI SCHOT-SAIKKU